

Формування самооцінки молодших школярів у системі міжособистісних взаємин

Процес демократизації сучасного суспільства, що зростає, інтерес до проблеми особистості, особистісного розвитку торкається важливих сторін виховання підростаючого покоління.

Головною ланкою процесу усвідомлення людиною свого внутрішнього світу є самооцінка, яка визначає активність людини, її відношення до людей, до самого себе. Самооцінка виступає в якості найважливішого фактору формування особистості. Саме вона дозволяє робити вибір у всіляких життєвих ситуаціях, визначає рівень її прагнень і цінностей, характер відносин з навколишніми. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з навколишніми, її критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості. [1]

У теорії особистісно орієнтованої освіти відзначається, що формування самооцінки дитини здійснюється через її відносини зі світом, з іншими людьми і з самим собою, в яких виявляються особистісні функції учня - орієнтації (індивідуальний світогляд); змістоутворення (визначення системи особистісних розумінь), критики (у відношенні пропонованих з за меж цінностей і норм), забезпечення творчого характеру значимої діяльності, самореалізації (прагнення до пізнання власного "Я" оточуючими)

Успіх у вирішенні навчальних завдань залежить не тільки від розумових здібностей дитини, але і від його особистісних властивостей. Засвоюючи в процесі навчання і виховання визначені норми і цінності, школяр під впливом оціночних суджень інших учителів, однолітків, починає відноситися певним чином як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як до особистості. З віком він з більшою визначеністю розрізняє свої

дійсні досягнення і те, чого він міг би досягти, володіючи визначеними особистісними якостями. У навчально-виховному процесі формується установка на оцінку своїх можливостей - один з основних компонентів самооцінки.

Отже, самооцінка є складним особистісним утворенням. У ній відбивається потреба дитини дізнатися про себе від інших, зростаюча власна активність, яка спрямована на усвідомлення своїх особистісних якостей. Вона включається у безмірну кількість зв'язків і відносин з усіма психічними утвореннями особистості і виступає як важливий компонент форм і видів її діяльності і спілкування. Вивчення самооцінки вимагає реалізації системного підходу, що дозволяє розглянути всі її прояви, виявити й охарактеризувати специфіку їх взаємодії. [2]

Вчителями культивується створення деякої "суспільної думки", орієнтація на деякий еталон "правильного" учня. У початковій школі часто ігнорується необхідність індивідуального стилю життя дитини, забезпечення умов для повноцінного проживання кожного етапу дитинства.

Значимість і актуальність обраного дослідження підтверджується кількістю протиріч, виявлених нами в результаті аналізу педагогічного досвіду школи між: необхідністю формування самооцінки у дітей у спілкуванні і слабкій підготовленості вчителів до цієї діяльності; потребою педагогів опанувати сутність самооцінки у молодших школярів під час навчальної діяльності і недостатнім відображенням її у змісті навчальних дисциплін; значним потенціалом (який постійно розвивається), спільної навчальної діяльності і недостатньою розробленістю її технології при формуванні адекватної самооцінки особистості.

На практиці, будуючи свою навчально-виховну роботу, вчителі звичайно співвідносять результати, що досягаються дітьми, з їхніми розумовими здібностями й відношенням до навчання, не приймаючи у розрахунок самооцінку дитини, її власні уявлення про свої здібності, здібності своєї особистості і про рівень реалізації цих можливостей і здібностей у навчальній

діяльності. Між тим, від цих уявлень залежить більша чи менша впевненість учня у своїх силах, усвідомлення отриманого результату як успіху чи поразки, відношення до допущених помилок, вибір рішення задачі у залежності від ступеня її труднощів і ряд інших найважливіших моментів навчальної діяльності.

Наші спостереження показують, що діти, які вміють адекватно оцінювати свою діяльність, більш активні, творчо підходять до процесу навчання, краще почувують себе серед однолітків. У школах ми не виявили великої кількості ситуацій, у яких учні мали б можливість проявити своє "Я", оцінити свою діяльність самому, а не почути звичну оцінку своєї роботи від учителя. Це негативно позначається на формуванні у дітей здатності до адекватної самооцінки своєї діяльності на уроках і у позаурочний час. По наших попереднім спостереженням, що констатують - близько 70 % дітей були поставлені у ситуацію оцінювання себе та інших і не змогли це зробити.

Масова шкільна практика підтверджує відсутність цілеспрямованого досвіду формування у молодших школярів самооцінки на уроках. Вони звикають до того, що треба "слухатися вчителя", "учитель завжди правий". При переході у середню шкільну ланку прагнення підлітків до вираження власного "Я" зіштовхуються з нездатністю, невмінням адекватно оцінити свою діяльність, свої можливості, свої позитивні і негативні якості. У результаті виникають протиріччя, які приводять учнів до залежності від думки однолітків, втраті індивідуальності, почуття власної гідності.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що проблема формування адекватної самооцінки у навчальній діяльності в масовій практиці початкової школи потребує глибокого вивчення і поки ще це питання не можна визнати повністю вичерпаним. Це багато в чому обумовлене ще недостатньо повним розглядом проблеми становлення і розвитку адекватної самооцінки в умовах спільної навчальної діяльності.

Самооцінку не можна розглядати поза суспільством, тому що людина - істота соціальна і знаходиться у залежності від оточуючих. Процеси взаємодії людей усередині групи і з групами проаналізовані у роботах Пометун О.І.,

Піроженко Л.В., Комар О.А., та ін.

Посилення особистісної орієнтації освіти вимагає нового підходу до проблеми розвитку самооцінки особистості, зміни діяльнісних характеристик навчання, використання можливостей різних засобів навчання.

Особистісно орієнтована освіта в першу чергу направлена на розвиток особистісних функцій суб'єктів освітнього процесу. Особистісно орієнтована освіта - це не формування особистості з заданими властивостями, а створення умов для повноцінного прояву і відповідно розвитку особистісних функцій суб'єктів освітнього процесу.

Раніше проведені дослідження дають конструктивний матеріал для розгляду сутності самооцінки, її місця у формуванні особистості учнів: для добору засобів її розвитку, навчання з орієнтацією на особистісну його значимість. Це дозволяє нам звернутися до джерел формування самооцінки. Джерела ми бачимо у навчанні, спрямованому на самореалізацію кожної особистості і на її успішну взаємодію і з вчителями і з учнями.

Проведений теоретичний аналіз показує, що не всі ідеї, напрацьовані в останні роки у філософії, психології, педагогіці, знайшли своє відображення в педагогічних дослідженнях з формування самооцінки в системі міжособистісних взаємин.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях проаналізовані закономірності формування різних психічних функцій під час спільної навчальної діяльності (Г.Г. Кравцов, Г.А. Цукерман та ін.); особливості розвитку особистості в залежності від колективних і групових форм навчальної роботи (Б.Ф. Ломов, Р.С. Немов та ін.); продуктивністю форми спільної навчальної діяльності (В.Я. Ляудіс, Х.Й. Лійметс, І.В. Первін, М.Д. Віноградова та ін.). У дослідженнях показані можливості спільної навчальної діяльності у формуванні особистісної позиції учнів, відношенні до навчання, зроблені припущення про те, що в системі міжособистісних взаємин варто бачити джерело для розвитку самооцінки. [5]

Істотне значення для нормального розвитку людської особистості має встановлення гармонійних відносин між тим чого людина бажає, на що вона претендує, і тим, на що вона фактично здатна. Здатності, як і все в особистості, розвиваються в процесі діяльності. Проведений аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити припущення про великі можливості спільної навчальної діяльності в плані розвитку самооцінки.

У зв'язку з цим, нові можливості для формування самооцінки, варто шукати в спеціально організованій спільній навчальній діяльності учнів, у сфері виникнення в цій діяльності взаємин, почуттів, емоцій. Участь у спільній навчальній діяльності формує в учнів вміння встати на точку зору іншого, погоджувати думки свої і партнерів за рішенням навчальної задачі, здійснювати довільну регуляцію своїх дій. [3,4]

Однак аналіз шкільної практики показав, що рішення даної проблеми сполучено з різними труднощами, однією з яких є недостатнє наукове обґрунтоване методичне забезпечення по даному питанню.

З огляду на це соціальне замовлення, даному дослідженні була зроблена спроба теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати один з варіантів побудови системи педагогічних засобів, спрямованих на розвиток оцінної сфери молодших школярів.

Перше завдання складалося в уточненні уявлень про самооцінку, її структури і функціях в особистісному розвитку. Аналіз сучасного стану проблеми дозволив установити, що до теперішнього часу у філософській, психологічній, педагогічній літературі накопичений визначений досвід науково-методичних знань в області проблеми становлення і розвитку самооцінки. Спираючись на методологічні ідеї, які були розроблені в останні роки у науковій літературі, ми виділили наступні функції самооцінки: орієнтовну, що відбиває походження самооцінки як результату порівняння суцього з належним. У ситуаціях самооцінки необхідно актуалізація у свідомості дитини різних варіантів поведінки; регулятивну, яка

характеризується свідомим саморегулюванням свого поведіння в умовах, де потрібно докладати визначених зусиль для оцінювання себе і виконуваної діяльності; мотиваційну, що включає в себе усі види спонукань: мотиви, прагнення, ідеали, мети, усвідомлені спонукання до діяльності; рефлексивну, яка виявляється в знанні і розумінні суб'єктом самого себе, своїх особистісних особливостей. Функції відбивають те значиме, той внесок, яким самооцінка впливає на розвиток особистості в цілому.

Відповідно до функцій були виділені наступні компоненти: когнітивний, основу якого складають знання людини про себе - ситуативні і практичні, позитивні чи негативні. Функціонування когнітивного компонента визначається ступенем сформованості у суб'єкта гностичних здібностей; мотиваційно-ціннісний, що характеризується позитивним відношенням до дій самооцінювання, потребою пізнати себе, прагненням домагатися успіху в спільній навчальній діяльності; діяльнісно-практичний, який припускає систему умінь самооцінювання. Він характеризується здатністю розрізняти ознаки по якій учні оцінюють свої якості, здібності, діяльність у групі, терпимим відношенням до критики своїх товаришів.

Другим завданням нашого дослідження була спрямованість на виділення особливостей і рівнів самооцінки молодших школярів. Вивчення особливостей самооцінки молодших школярів, з урахуванням структури цієї особистісної властивості, доцільно здійснювати на основі ознак і показників проявів сутнісних характеристик компонентів самооцінки. Нами були виділені ознаки, по яких оцінювався рівень розвитку самооцінки у молодших школярів. Дані ознаки послужили критеріями для виділення рівнів розвитку самооцінки:

-мотиваційно-ціннісний компонент: потреба в діяльності самооцінювання, інтерес до діяльності самооцінювання;

-когнітивний компонент: рівень уявлень молодших школярів про самооцінку, наявність знань про еталони, з якими порівнюється, оцінюється діяльність і її результат;

-діяльнісно-практичний компонент: володіння різними способами самооцінювання, здатність до розгорнутої, диференційованої самооцінки

На основі критеріїв була побудована діагностика рівнів готовності. Нами були виділені три рівні: високий, середній і низький. Виявлення критеріїв і рівнів самооцінки було покладено в основі експерименту, що проходив протягом двох років на базі школи-інтернат м. Умані. Усе це дозволило правильно поставити мету розвитку самооцінки і розробити підходи до побудови такого педагогічного процесу, спрямованого на стимулювання самооцінки у молодших школярів. В основі побудови процесу були закладені протиріччя, невирішеність яких ускладнює подальший розвиток самооцінки у молодших школярів. У зв'язку з цим, експериментальна робота припускала створення таких умов, у яких учні початкових класів мали б реальну можливість учитися діяльності самооцінювання, опановувати різними підходами до уміння оцінювати себе й інших.

Третє завдання нашого дослідження включало розгляд спільної навчальної діяльності, її можливостей як засіб розвитку оцінної сфери молодших школярів.

Під спільною навчальною діяльністю ми розглядаємо взаємодію учнів у групі, спрямоване на вирішення навчальних задач. У процесі такої роботи здійснюється погоджена діяльність, спільне переживання успіхів у роботі, кооперація дій її учасників, ділове спілкування. Спільною вважається діяльність, при якій її задачі сприймаються як групові, потребуючі кооперації при її вирішенні. Іншою ознакою спільної роботи є наявність взаємної залежності при виконанні роботи, взаємного контролю і відповідальності. Використання спільних форм навчальної роботи вносить істотні позитивні зміни у формування самооцінки, дає можливість порівнювати себе з однолітками, у ній створюються умови для колективного аналізу роботи, розвитку умінь і потреби аналізувати, доводити свою думку, оцінювати свої дії з погляду іншого.

Четвертим завданням дослідження було розробка моделі процесу й експериментальна апробація системи роботи учителя по розвитку самооцінки в умовах спільної навчальної діяльності.

Динаміка розвитку формованих умінь, компонентів діяльності молодших школярів проектувалася нами як послідовність стадій і етапів. Відповідно до виділених протиріч весь процес розвитку самооцінки був розділений на дві стадії.

На початковій стадії експерименту на першому етапі зважувалися завдання: виявлення рівнів самооцінки учнів, стимулювання бажання оцінювати себе, формування умінь оцінювати себе по еталонах. Серед засобів першого етапу на початку переважало використання ситуацій, що спонукували учнів до самооцінювання. У рамках першого етапу формування когнітивного і мотиваційно-ціннісного компонентів самооцінки сполучалися з використанням педагогічних засобів, що сприяють розвитку самооцінки в цілому. На другому етапі першої стадії основним засобом формування самооцінки послужила серія уроків, де запитувалося вміння дітей оцінювати себе, товаришів, роботу на уроці. Протягом першої стадії у учнів експериментального класу відбулися зміни в розвитку когнітивного і мотиваційно-ціннісного компонентів.

На першому етапі другої стадії учні ставилися в ситуації спільної навчальної діяльності. Були поставлені завдання: включити дітей у спільну навчальну діяльність, виявити можливості даної форми навчальної роботи в розвиток самооцінки. Головним засобом на цьому етапі була організація спільної навчальної діяльності.

На другому етапі другої стадії зважувалася задача включення дітей у сумісно-розподільчу (кооперативну) діяльність. Проведена робота дозволила зробити висновок, що в кооперації у учнів виявляється можливість: спілкування, співвідносити свою діяльність з діяльністю інших, формувати потребу давати власні оцінки спільної діяльності.

На третьому етапі другої стадії нами використовувалася ситуація кооперації, що розвивається. У ході експерименту з'ясувалося, що діяльність,

побудована в режимі кооперації, що розвивається, сприяє розвитку адекватної самооцінки молодших школярів.

Результати дослідно-експериментальної роботи дають підставу приведеної нами варіант побудови педагогічного процесу розглядати як ефективний засіб розвитку самооцінки у молодших школярів в умовах спільної навчальної діяльності.

Проведені дослідження не охоплюють всього кола питань, пов'язаних з вирішенням проблеми розвитку самооцінки у молодших школярів. Ще недостатньо досліджені такі питання, як вивчення резервів усіх навчальних предметів початкової школи для стимулювання самооцінки особистості молодшого школяра.

Література:

1. Власенко О. Значення логічних знань у формуванні адекватної самооцінки молодшого школяра. // Директор школи. – 2004. - № 39. – с. 17
2. Пащенко М.І. Психолого-педагогічні основи формування самооцінки молодшого школяра. / зб. Сільська початкова школа: проблеми, пошуки, перспективи. – К.: Науковий світ, 2000. – с. 83-85
3. Побірченко Н.С., Коберник Г.І. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій. // Початкова школа. – 2004. - № 10. – с. 8-10
4. Пометун О.І. Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2004. – с. 24-32
5. Цукерман Г.А., Романеева М.П., Фокина Н.Э. Роль кооперации со сверстниками в психическом развитии младших школьников // Вопросы психологии. 1980. № 6. С. 109-114

